

PAVEL PÁCL

NĚKTERÉ SOCIOLOGICKÉ ASPEKTY VYUŽITÍ VOLNÝCH SOBOT

I.

Volné soboty — tedy pětidenní pracovní týden — jsou v naší společnosti relativně novým faktem; začaly se objevovat na sklonku roku 1967 (tehdy střídavě se sobotami pracovními) a běžnou součástí naší sociální skutečnosti se staly až o rok později. Hned od počátku však bylo jasné, že je to fenomén, který vyvolá řadu společenských důsledků.

Byla to shoda okolností, že díky objednavce Okresního národního výboru v Blansku měla Laboratoř sociologického průzkumu UJEP příležitost uskutečnit v r. 1970 prakticky první sociologický výzkum v Československu na toto téma. Nezdůrazňujeme tuto skutečnost proto, že by nám šlo o samotné prvenství; chceme tím jen říci, že výzkum zcela nových jevů sice na jedné straně znamená pro badatele zdroj přirozeného uspokojení, na druhé straně však přináší zároveň řadu teoretických i organizačních potíží a je vystaven zvýšenému nebezpečí omylů a nedostatků.

Právě tuto skutečnost bychom chtěli podtrhnout v prvé řadě.

Většina údajů, závěrů i hypotéz, které jsou v této stati vysloveny, má tedy svůj původ — pokud není uvedeno jinak — ve výzkumu „Využití volných sobot v pěti vybraných obcích okresu Blansko“, jehož závěrečnou zprávu vypracovala a odevzdala laboratoř objednateli v červenci roku 1970. Považujeme proto za nutné podat v úvodu naší stati alespoň stručnou charakteristiku tohoto výzkumu.

Výzkum obsáhl celkem 1476 zaměstnaných dospělých respondentů, kteří v první polovině roku 1970 měli pravidelně každou sobotu volnou. Jejich stálým bydlištěm bylo 5 vybraných obcí okresu Blansko: 40 % jich bylo občany samotného okresního města, 24 % bydlelo v Letovicích, zbytek pak byl rovnoměrně vybrán z obcí Lomnice, Olomučany a Benešov. Město Blansko se dá charakterizovat jako rozvíjející se průmyslové středisko (cca 11.500 obyvatel); podobně je průmysl typický — byť v menším podílu — i pro Letovice (cca 5000 obyvatel). Lomnice a Olomučany — ačkoliv obě obce mají přibližně stejný počet obyvatel (cca 1000) — se vzájemně značně liší; první z nich lze nazvat městečkem s vlastním malým průmyslem a především se znatelnými vlastními kulturními tradicemi; naopak

Olomučany jsou typickou příměstskou obcí, jejíž obyvatelstvo ve všech směrech závisí na nedalekých blanenských průmyslových závodech. Konečně Benešov (cca 900 obyvatel) představoval v našem výběru jedinou typicky zemědělskou venkovskou obec, od nejbližšího průmyslového středu poměrně vzdálenou.

Mezi našimi respondenty byli naprosto rovnoměrně zastoupeni muži i ženy; z hlediska věku se respondenti většinou sdružovali v kategoriích mezi 25 a 55 léty. Ve zkoumaném vzorku byla dále výrazná převaha ženatých či vdaných (85 %), značná převaha pracovníků průmyslu (74 %) a nadpoloviční většina manuálních pracovníků (58 %). 55 % dotazovaných mělo čistý měsíční příjem v kategoriích mezi 1201 až 2000 Kčs.

Pro charakteristiku vzorku stojí dále za zmínku, že prakticky každý z respondentů měl k dispozici televizor; téměř čtvrtina dotazovaných prohlásila, že vlastní (oni nebo jejich rodina) auto; 8 % respondentů vlastnilo chatu, 47 % jich mělo knihovnu o více než 100 svazcích a konečně stejná část respondentů nenavštívila v prvních pěti měsících r. 1970 ani jedno divadelní představení nebo koncert.

Sběr materiálu byl prováděn standardizovaným rozhovorem s každým respondentem; získané údaje byly podrobeny běžné statistické analýze na počítačím stroji SAAB v Laboratoři VÚT v Brně.

Konečně je nutné v úvodu této stati přiblížit čtenáři také východiska, z nichž jsme přistupovali k vytyčování pojmu „volný čas“. Naše definice volného času byla pracovně operativní a neměla snahu po původnosti; vycházeli jsme z běžně známých pojetí Kłoskowské (svoboda volby jako podmínka pro činnost volného času), Dumazediera (nezainteresovanost činnosti ve volném čase, jejich užitek je sekundární, do popředí vystupuje hodnota samotné činnosti, okamžiku, přítomnosti) i Riesmana (svobodná, neplacená činnost, která přináší bezprostřední uspokojení) a shodně s Filipcovou¹ jsme za volný čas pokládali tu část mimopracovní doby, která zůstává po odečtení času, věnovaného úkonům, spojeným se zaměstnáním, jež se však do pracovní doby nezapočítávají; dále po odečtení času, věnovaného na chod domácnosti, na běžné „fungování“ rodiny a na fyziologické potřeby.

Jinými slovy — za volný čas jsme nepokládali aktivity, spojené se zaměstnáním, ani formální společenské aktivity (např. přesčasy, domácí přípravou na zaměstnání, jakoukoli jinou práci za úplatu, ale ani neplacené brigády, externí studium, schůze a funkce); dále domácí povinnosti (např. ženské domácí práce, údržbu domku či bytu, opravy vlastních dopravních prostředků, nutnou péči o děti a konečně ani povinnosti mimo domov a tzv. polovolný čas² (např. obstarávání služeb a nákupů, dopravu, chov do-

¹ B. Filipcová, *Člověk, práce, volný čas, Svoboda, Praha 1966*, str. 18. Doc. dr. B. Filipcové a její spolupracovníkům, kteří s ní řešili významný úkol „Volný čas Ostrava“, vděčíme vůbec za mnohem více impulsů v našem výzkumu, než je v tomto článku přímo uvedeno. Náš výzkum např. vyšel z její kategorizace i nomenklatury aktivit, byť si ji v průběhu vlastní přípravy podstatně přizpůsobil svým účelům; podobně tomu bylo i s formulací některých otázek apod.

² Máme zde na mysli např. chov domácích zvířat, péči o záhumenek a zahradu, případně stavbu vlastního domku, garáže, chaty apod.; tedy shodně se zakladatelem tohoto pojmu J. Dumazedierem činnosti nejednoznačného charakteru, které mohou

mácích užitkových zvířat, péči o záhumenek a zahradu, stavbu domku, garaže či chaty, ošetřování nemocných apod.).

Jádrem výzkumu byly pak aktivity respondentů, které prováděli o volných sobotách. Hlavní pozornost byla soustředěna na sobotu 30. května 1970; vlastní sběr materiálu proběhl v týdnu bezprostředně po tomto dni následujícím. Pro srovnání jsme zjišťovali také aktivity, prováděné v neděli dne 31. května, a naše zjištění jsme doplnili údaji o činnostech z předchozí volné soboty 23. května a o plánovaných činnostech na budoucí volnou sobotu 7. června.

II.

A nyní už k některým našim zjištěním.

Na prvním místě je třeba uvést zcela *prevažující* „pracovní“ charakter *volné soboty*, totiž převahu aktivit, nezařaditelných podle našich kritérií do oblasti volného času. Plných 81 % odpovědí na otázku „Co jste dělal v sobotu 30. května dopoledne?“ se totiž soustředilo právě ve skupinách pracovních činností, domácích povinností a tzv. polovolného času. Podobný obrázek nám poskytl i sobotní odpoledne, byť se zde podíl těchto aktivit snížil na 66 %. Teprve sobotní večer přinesl radikální změnu: procento zmíněných činností kleslo už na pouhých 8 %. Převážně pracovní charakter volných sobot nám potvrdily i doplňující údaje o činnostech v předchozí volnou sobotu (70 % „pracovních“ aktivit v tomto širším slova smyslu) a dokonce i úmysly respondentů o činnostech v budoucí volnou sobotu (63 % dotazovaných plánovalo opět jako hlavní náplň volné soboty pracovní činnost, domácí povinnosti či aktivity polovolného času).

Zkoumaná neděle — pro srovnání — měla naopak charakter tradičně sváteční. Nedělní dopoledne bylo sice obsazeno pracovními aktivitami v širším slova smyslu z 60 % (zde měly rozhodující podíl ženy s přípravou svátečního oběda), avšak nedělní odpoledne už jen z 20 % a nedělní večer z 6 %.

Volnou sobotu nelze tedy ani ve velmi hrubých rysech ztotožňovat s pojmem „volný čas“. Volná sobota přinesla našim respondentům skutečně volného času poměrně málo. Zdrcující většina žen ji téměř celou věnovala domácím pracím, jako je vaření, úklid, praní; muži pak většinou stavbě, opravě či údržbě domku a bytu, spotřebičů apod. nebo péči o záhumenek či zahradu, pokud vůbec nepracovali ve svém hlavním zaměstnání (přesto, že oficiálně měli sobotu volnou; takto trávilo zkoumanou volnou sobotu plných 8 % respondentů) nebo nevykonávali jakoukoli jinou práci za úplatu (tzv. „fušky“ provádělo ve volnou sobotu 3 % dotazovaných, vesměs muži).

Z činností, které naopak lze považovat za aktivity volného času, dosáhly v sobotu relativně vyšších četností čtyři skupiny. Byl to především *rekreační pobyt v přírodě*. Ten byl v sobotní dopoledne typičtější pro muže než pro ženy; odpoledne se však vzájemný rozdíl mezi pohlavími snížil. Rekreační pobyt v přírodě byl dále typičtější pro obyvatele měst než ven-

být současně zábavou i přinášet určitý užitek. Na rozdíl od něho však kutilství a zahrádkaření jako koníček už přenášíme do oblasti skutečně volného času.

kova; o něco častěji byli „venku“ také mladí do 25 let. Výrazně často se v sobotu rekreovali v přírodě pochopitelně majitelé chat, ale také obyvatelé nájemných či družstevních bytů (na rozdíl od vlastníků soukromých domků) a majitelé větších knihoven. Minimální byla závislost na výši příjmu, na vzdělání, na složitosti práce a dokonce i na vlastnictví soukromého auta.

Neformální společenské styky (např. návštěva příbuzných nebo známých, oslavy v rámci rodiny apod.) byly druhou relativně nejčetněji obsazenou skupinou mezi aktivitami volného času. Tato skupina aktivit byla vcelku zastoupena rovnoměrně mezi všemi skupinami šetřených obyvatel; o něco typičtější byla pro ovdovělé a rozvedené, příp. pro svobodné, než pro ženaté, dále pro ženy než pro muže a pro majitele osobních aut; rozdíl mezi obyvateli měst a venkova nebyl zaznamenán.

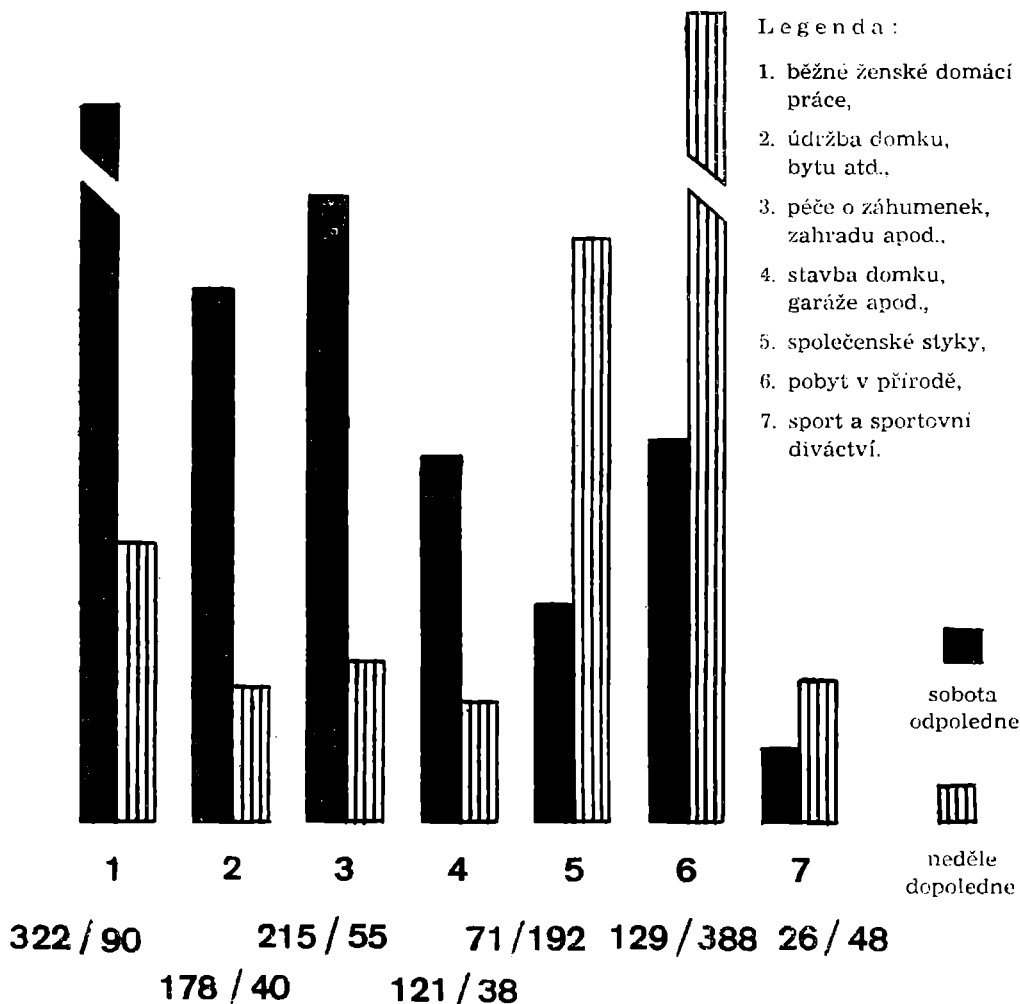
Zahrádkaření, pojímané jako koníček, bylo co do četnosti na třetím místě mezi sobotními aktivitami volného času. Bylo typičtější pro muže než pro ženy, jeho obliba rostla se stářím; je to přitom koníček poměrně nákladný (nejvyšší procento vyznavačů se soustředilo v příjmové kategorii 2000 až 2500 Kčs měsíčně). Zahrádkaření dále vyznával dvojnásobek majitelů chat na rozdíl od těch, kteří chatu nevládní. Zahrádka nelákala lidi svobodné. Roli zde naopak nehrála složitost práce ani výše vzdělání; jen lidé s nejmenším vzděláním se o zahrádku zajímali nejméně. Zahrádkaření bylo nadto rovnoměrně rozloženo jak mezi městskými, tak venkovskými obyvateli.

Konečně poslední čteněji zastoupenou sobotní aktivitou volného času byl *sport a sportovní diváctví*. Potvrdilo se, že obliba sportu je záležitostí téměř výhradně mužskou a z velké části také městskou; nejvíce jeho sobotních aktivních vyznavačů jsme našli mezi mladými a svobodnými. Obliba sportu rostla také v zásadě s výší vzdělání; mezi sobotními sportovci a sportovními fanoušky byli také často zastoupeni majitelé velkých knihoven.

Na zcela obecné rovině se dá tedy s jistým zjednodušením tvrdit, že *volná sobota přinesla relativně více volného času obyvatelům měst než venkova, dále spíše mužům než ženám a spíše mladším než starším respondentům*. Vzdělanější skupiny obyvatel a pracovníci se složitějším charakterem práce využívají sice volného času o volných sobotách výrazněji než ostatní, ale byli to právě oni, kteří měli mnohem častěji než jiní zabránu volnou sobotu prací ve svém hlavním zaměstnání nebo přípravou na ni.

Naznačili jsme již, že *oproti volné sobotě měla zloumaná neděle charakter tradičně sváteční*. O sedm desetin poklesla práce v hlavním zaměstnání; ještě výraznější pokles — o pět šestin — jsme pak našli při „fuškách“, tedy jakékoli jiné práci za úplatu. Dokonce i ženské domácí práce, které v neděli dopoledne dosahovaly v rozmezí obou volných dní svého maxima, v neděli odpoledne prudce poklesly. Na druhé straně stoupla v neděli četnost společenských styků, sportu a sportovního diváctví, a zejména v neděli odpoledne pobytu v přírodě.

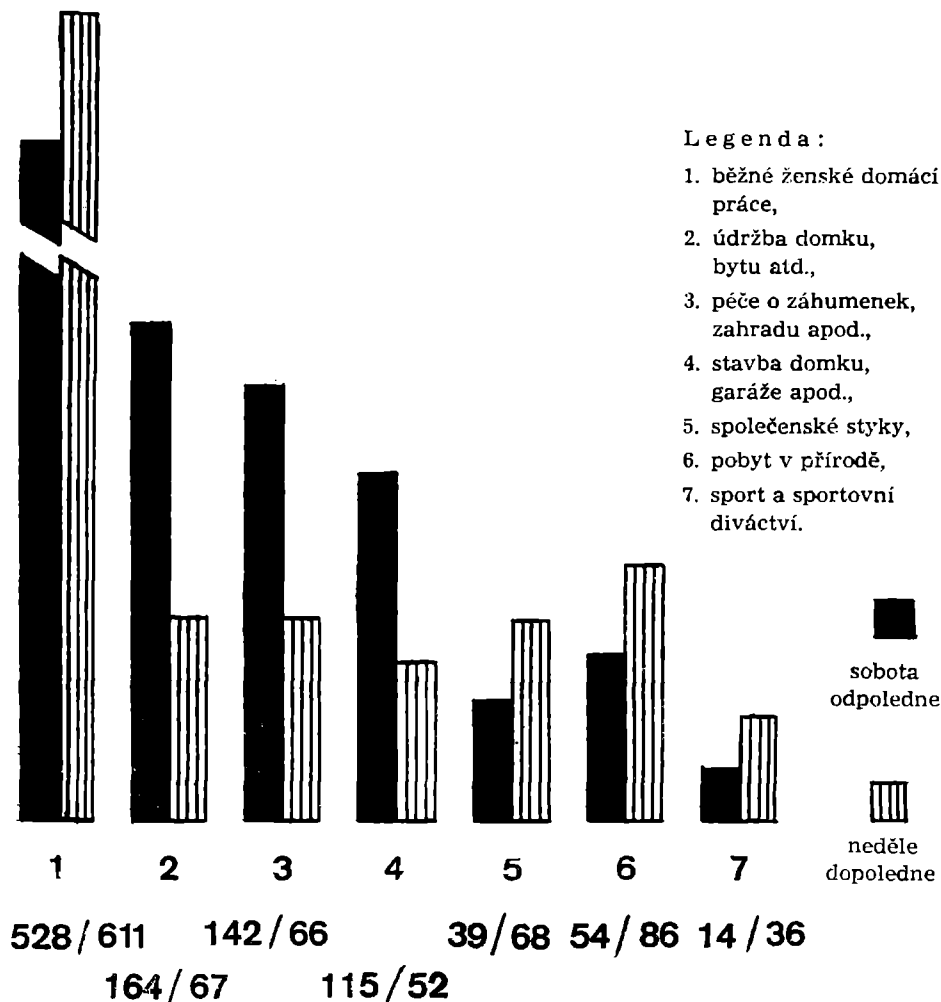
Daleko nejdůležitější řečí budou hovořit dva připojené grafy, které srovnávají absolutní četnost některých sobotních a nedělních dopoledních a odpoledních aktivit.

Zjištěný rozdíl mezi volnou sobotou a nedělí nám ještě nepřímou potvrdily dvě zvláštní otázky našeho šetření. První z nich byla tzv. „nárazová“; jí se zahajoval celý rozhovor s respondentem, navozovala se problematika i atmosféra. Otázka zněla a byla v relativních četnostech zodpovězena takto:

„Který den si více odpočnete? Který den cítíte, že máte větší volno? V sobotu nebo v neděli?“

1. v sobotu	11 %
2. v oba dny stejně	12 %
3. v neděli	71 %
4. jiná odpověď, nevím	6 %
Celkem	100 %

Už z této tabulky vidíme, že převážná část respondentů volila jednoznačně neděli; obecněji řečeno – neděle byla ve dvoudenním víkendu daleko častěji oceňována jako „pravý“ den odpočinku. (Mimořádně – i když jsme „jiné odpovědi“ dále nezpracovávali – velmi častá jiná odpověď, zejména v Benešově, zněla: „Pořád mám práci, vůbec si neodpočinu“.)

V hlubší analýze nás především zajímali respondenti, kteří volili odpověď typu 1 („v sobotu“).³ Zjistili jsme:

³ Ve strojovém zpracování jsme vyloučili 4. typ odpovědi („jiná odpověď, nevím“), takže relativní četnost odpovědi 1. typu („v sobotu“) nám stoupla na 12 %.

Velmi výrazně ovlivňovalo odpovědi pohlaví. Muži dávali sobotě před nedělí přednost častěji než ženy; ještě častěji pak odpovídali, že si v oba dny odpočinou stejně. Stáří naopak — proti očekávání — nemělo na vzájemné ocenění obou dnů jednoznačný vliv; nejvíce dávali přednost sobotám respondenti nejmladší, do 25 let, ale také pětáctýřiceti- až pětasedmdesátiletí, naopak nejvýše oceňovali neděle lidé ve věkové kategorii 25 až 35 let. Závislost byla nadto velmi málo těsná.

Daleko markantněji ovlivňovala odpovědi velikost bydliště; s rostoucí velikostí bydliště rostlo i ocenění soboty na úkor neděle. Více si v sobotu odpočinou — podle svého vyjádření — také lidé bezdětní, než lidé se třemi a více dětmi.

Velmi jednoznačně stoupalo ocenění sobot ve srovnání s nedělami podle růstu vzdělání a podle růstu složitosti práce respondentů: manuální pracovník volil odpověď typu 1 podstatně méně často než pracovník vysoce kvalifikovaný. Zato obor, v němž respondent profesionálně působí, neměl na vzájemné ocenění soboty a neděle žádný vliv.

O něco více preferovali sobotu lidé, kteří nedojíždějí (nebo nedocházejí) do práce déle než půl hodiny. Podobné to bylo s těmi, kteří byli v prvních pěti měsících r. 1970 nejméně dvakrát v divadle či na koncertě, s lidmi, kteří vlastní knihovnu o více než 500 svazcích, s majiteli aut a s obyvateli nájemních či družstevních bytů (proti majitelům rodinných domků). Všechny tyto závislosti ovšem nebyly příliš těsné; jiné korelace jsme nezjišťovali.

Je ovšem třeba zároveň podotknout, že rozdíly mezi jednotlivými skupinami se obvykle vyrovnávaly v odpovědích typu 2 („odpočinu si oba dny stejně“), takže přírůstek hlasů „pro sobotu“ neznamenal automatický úbytek hlasů „pro neděli“. Neděli oceňovaly všechny skupiny respondentů prakticky stejně vysoko; o něco níže hodnotili neděli na úkor soboty jen muži a obyvatelé Blanska; nad průměr vysoko hodnotily pak neděli ženy a majitelé rodinných domků.

Vcelku můžeme konstatovat, že všechna tato zjištění byla v souladu s výsledky, které nám dala analýza konkrétních aktivit za sobotu 30. a neděli 31. května 1970.

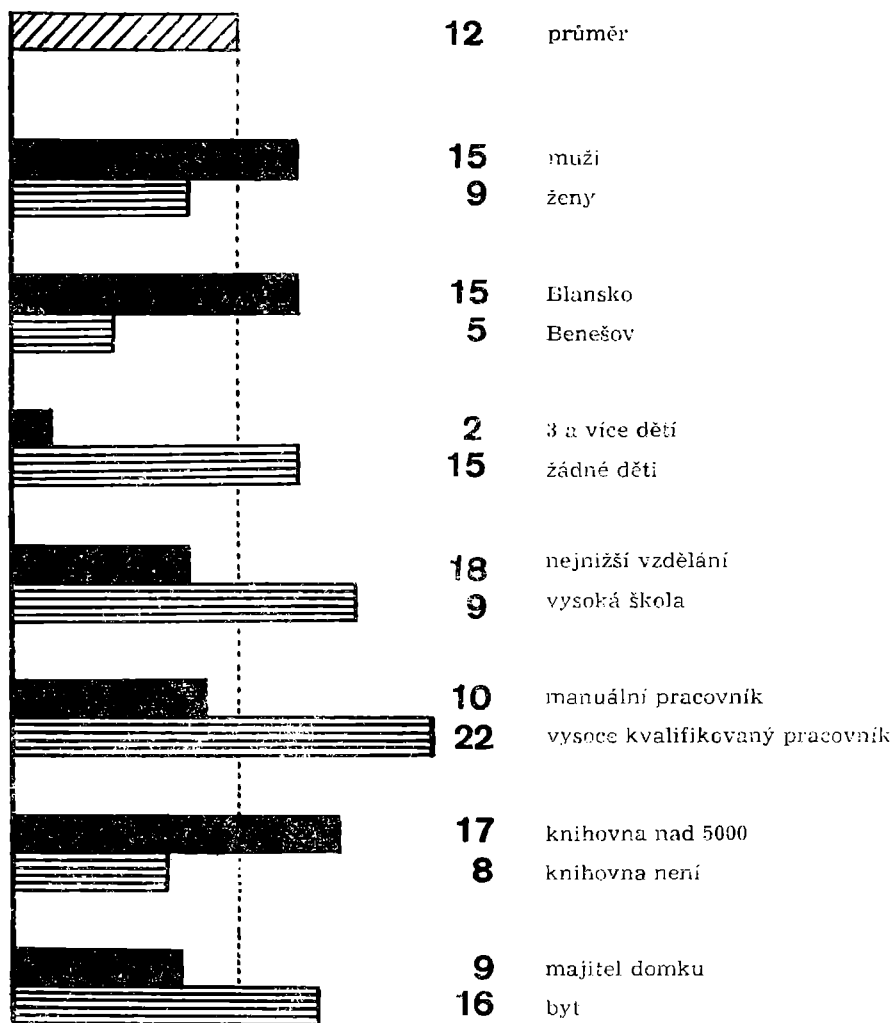
Pro větší názornost jsme k této otázce sestrojili graf odchylek od průměru, týkající se 3. kategorie odpovědí.

A pro doplnění a zajímavost ještě druhá otázka, která zjišťovala vztah mezi volnou sobotou a nedělí. Zněla a byla zodpovězena takto:

„Spáváte někdy ze soboty na neděli mimo domov (např. na chatě, u přátel apod.)?“

1. ano, pravidelně	2 %
2. občas	14 %
3. málokdy	19 %
4. nikdy	65 %
C e l k e m	100 %

Jak je zřejmé, byl víkendový nocleh mimo domov pro naše respondenty spíše výjimkou než častějším jevem. Pohlaví nemělo — jak jsme zjistili — na rozložení těchto odpovědí vůbec žádný vliv; velmi slabá závislost na-

povídala, že mimo domov spávají ze soboty na neděli o něco málo častěji obyvatelé Blanska než jiných obcí, o něco výrazněji pak respondenti bez-dětní, než druzí.

Nejvyšší korelace se nám u této otázky ukázala se stářím dotazovaných: s přibývajícím věkem jednoznačně ubývalo víkendových noclehů mimo domov a naopak.

Zdůraznili jsme již, že v žádném případě nelze ztotožnit problematiku volných sobot s problematikou volného času; přesto jsme však — právě pro zdůraznění tohoto rozdílu — položili respondentům také tuto otázku: „Co nejraději děláte ve svém volném čase, bez ohledu na to, jestli je to volná sobota nebo jiný den?“

Při srovnávání odpovědí s aktivitami, uváděnými jako dominující pro zkoumané volné soboty, jsme především konstatovali zvýšený počet nej-různějších zálib, zejména ženských ručních prací, jako vyšívání a pletení. dále tzv. kutilství, fotografování, sběratelství atd. Z kulturních aktivit se ve volném čase častěji než ve volných sobotách pěstovala četba novin, časopisů i krásné literatury, dále studium odborné literatury a vlastní umělecká činnost. Z aktivit, spojených s pobytem v přírodě, zaznamenal mezi nejoblíbenějšími činnostmi ve volném čase nejvyšší růst aktivní sport.

Pokles — proti volným sobotám — pak zaznamenal „sledování televize“ (ve volnou sobotu večer sledovalo televizi přes 80 % našich respondentů). návštěva kina a neformální společenské aktivity (tj. návštěva přátel a příbuzných).

Hlubší analýza některých souvislostí nám nakonec dovolila vyslovit názor, že *proti činností, zachyceným jako dominantní ve volné soboty, se provozují ve volném čase daleko častěji ty aktivity, které jsou charakteristické svým individuálním zaměřením. Volná sobota má charakter více rodinný, alespoň ve formálním smyslu; volný čas se u velké části respondentů spojuje zřejmě i s představou určitého „osvobození se od rodiny“.*

Takový přístup nám ostatně přímo potvrdili respondenti v odpovědi na další otázku, kterou opět uvádíme i s relativním rozložením odpovědí:

„Myslíte si, že by se měl člověk o volných sobotách více věnovat své rodině (manželce, manželovi, dětem), než to dělá přes týden, nebo by se měl naopak více věnovat svým vlastním zálibám a „odpočinout si“ i od rodiny?“

1. rozhodně by se měl věnovat rodině	60 %
2. napůl rodině, napůl sobě	26 %
3. spíše by se měl věnovat sobě a odpočinout si od rodiny	11 %
4. jiná odpověď, nevím	3 %
Celkem	100 %

Při zjišťování jednotlivých korelací jsme pak konstatovali, že pohlaví ovlivňuje odpovědi vcelku slabě. Ženy o něco více volily první odpověď („rodině“), muži o něco více odpověď druhou („napůl rodině, napůl sobě“). Závislost na stáří respondentů (mladší o něco více preferovali odpověď třetího typu) a počtu dětí, o něž se dotazovaný stará (bezdětní rovněž častěji volili odpověď třetího typu), byla pochopitelná. — Skutečnost, že odpověď prvního typu byla o něco častější v Blansku a odpověď třetího typu („sobě“) v Benešově, jsme si vysvětlovali tím, že venkov zachovává rodinné vazby daleko silněji než město a že tedy necítí potřebu je zvláště upevňovat.

Ostatní sledované faktory neměly pak na strukturu odpovědí vůbec žádný vliv.

Než se pokusíme o shrnující zamyšlení nad dosaženými výsledky, uvedeme ještě ve stručnosti citace některých dalších otázek s rozložením odpovědí i s hlavními závislostmi, u nich zjištěnými.

Určitým indikátorem toho, jak dalece se volná sobota „vžila“, byly odpovědi na tuto otázku:

„Máte na volnou sobotu připraven nějaký program?“

1. ano, pravidelně mám připraven nějaký program	48 0/0
2. občas mám a občas nemám	33 0/0
3. rozhoduji se až ráno, co budu dělat	10 0/0
4. vůbec nemívám program, nevím, jiná odpověď	9 0/0
Celkem	100 0/0

Celkové rozložení odpovědí se v zásadě zachovalo i v korelaci s většinou sledovaných faktorů; nečekané bylo, že na tuto otázku nemělo vliv ani vlastnictví či nevlastnictví auta. Relativně nejvýraznější byla jediné závislost na vzdělání: s rostoucím vzděláním rostla pravidelnost přípravy programu na sobotu.

Z jiného hlediska se pokoušela objasnit postoje respondentů k volným sobotám a k volnému času tato otázka:

„Někteří lidé tvrdí, že nejdůležitější částí lidského života je práce a že volný čas má sloužit především k tomu, aby člověk nabral do práce nové síly. Jiní lidé naopak říkají, že nejdůležitější částí lidského života je právě volný čas, v němž člověk dělá, co chce – a že práce je jenom nutným prostředkem k obživě.

Jaký je váš názor?“

1. souhlasím s prvním tvrzením (že nejdůležitější částí života je práce)	36 0/0
2. pravda je asi tak někde uprostřed	48 0/0
3. souhlasím s druhým tvrzením (že nejdůležitější částí života je volný čas)	15 0/0
4. nevím, jiná odpověď	1 0/0
Celkem	100 0/0

U této otázky jsme nenalezli žádnou závislost se sledovanými faktory; zvýšenou sympatii si získal jediné 3. typ odpovědi (volný čas) u nejmladších respondentů do 25 let.

Konečně přímo hodnotily volné soboty dvě otázky:

„Než se v minulosti rozhodovalo o zavedení volných sobot, byly i jiné možnosti, jak zkracovat pracovní dobu. Někteří lidé např. navrhovali, aby se prodloužila placená dovolená. Jiní navrhovali zkrátit průměrnou pracovní dobu každý den v týdnu apod.

Kdyby to šlo a mohl jste o tom sám rozhodovat, co by vám lépe vyhovovalo?“

1. nemít volné soboty, ale prodloužit o polovinu hlavní dovolenou	1 0/0
2. nemít volné soboty, ale zvýšit plat o 10 0/0	1 0/0
3. nemít volné soboty, ale pracovat od pondělka do soboty jen 7 hodin denně	2 0/0
4. mít všechny soboty volné, jako je mám teď	94 0/0
5. jiná odpověď, nevím, nemohu se rozhodnout	2 0/0
Celkem	100 0/0

Ocenění volných sobot bylo zde jednoznačné, stejně tak jako u naší poslední citované otázky:

„A co si vůbec myslíte o zavedení volných sobot? Je to dobrá věc, nebo k ní máte nějaké výhrady?“

1. je to rozhodně dobrá věc	91 %
2. mám k ní některé drobné výhrady	6 %
3. mám k ní vážné výhrady	2 %
4. nemohu posoudit, nevím	1 %
<hr/> Celkem	<hr/> 100 %

Ve zvláštní otevřené otázce měli pak respondenti možnost své výhrady konkretizovat. Ze 72 takto verbálně zachycených názorů tvořily největší část stížnosti na obchody a služby (např. „Měly by být otevřené obchody — rád bych zaplatil i zvláštní příplatek“, nebo: „Služby v sobotu na nízké úrovni!“ apod.); část těchto stížností se stala po vládních úpravách ve druhé polovině r. 1970 bezpodstatná. Další připomínky se týkaly skutečnosti, že volné soboty jsou občas jen formální (např. „Je-li to v zaměstnání třeba, stejně pracujeme“); obsahovaly obecnější stížnosti na diskriminaci (ať už skutečnou nebo zdánlivou) vlastního pracovního oboru nebo vlastní sociální skupiny (např. „Ženy v obchodech mají jiné podmínky než ženy z továren“), nebo se zamýšlely nad volnými sobotami ze společenských hledisek (např. „Dobrá věc pro jedince, ne pro společnost“).

III.

Dějiny světového dělnického hnutí jsou pevně spojeny s dějinami boje o zkrácení pracovní doby; i v naší společnosti je zkracování pracovní doby velkým společenským výdobytkem, byť probíhá za podstatně odlišných podmínek než ve společnosti kapitalistické. Naše společnost sice už zrušila soukromé vlastnictví, ale ještě nedošla ke komunismu, jak o něm hovoří Karel Marx: „Namísto ekonomického bohatství a bídy nastupuje bohatý člověk a bohatá lidská potřeba. Bohatý člověk je zároveň člověk, potřebující totalitu lidského životního projevu; jeho vlastní uskutečnění v něm existuje jako vnitřní nutnost, jako nouze.“⁴

Jsme společností přechodu; ještě nám zůstalo hodně odcizené, tedy osobní a netvůřící práce; ještě v mnoha případech se práce nestala a zatím ani nemůže stát onou „vnitřní nutností“, v níž by se mohl člověk plně uskutečnit. Jinými slovy — stále ještě trvá rozpor mezi prací a volným časem člověka.

Zavedení pětidenního pracovního týdne, zavedení čtyř volných sobot v měsíci je ovšem — podle našeho názoru — významným kvalitativním mezníkem; práci a volný čas lze poprvé klást nikoliv proti sobě (a zatím je samozřejmě také nelze ztotožnit), nýbrž svým způsobem vedle sebe. Člověk na konci týdne získává poměrně velkou časovou plochu, která mu už stačí nejen pro prostou regeneraci pracovní síly, nýbrž i pro něco navíc. To „něco“ by mohlo být — zatím mimo práci, avšak svým způsobem paralelně s ní — právě sebeuskutečňování.

⁴ K. Marx: Ekonomicko-filosofické rukopisy, Svoboda, Praha 1961, str. 89.

Výsledky našeho šetření se zdají na první pohled naší myšlenky odporovat. U většiny respondentů se namísto „pracovní povinnosti“ o volné sobotě nahrnuly povinnosti jiné; na místo práce v hlavním zaměstnání (u mnoha dokonce zůstala i ta) nastoupila jiná práce. Například obraz ženy, která svou volnou sobotu tráví úklidem a práním a večer klesne na židli před televizor, která je zavřena v kuchyni i následující nedělní dopoledne a teprve odpoledne se dostane — poprvé ve dvou volných dnech! — na chvíli ven, takový obraz má skutečně ještě daleko k obrazu Marxova bohatého, sebeuskutečňujícího se člověka.

Ale — je zde už rozdíl; ani tuto „jinou“ práci sice člověk na sebe nebere dobrovolně (alespoň většinou ne), avšak podíl možnosti svobodné volby se tu přece jen zvýšil: člověk může spíše odmítnout „fušku“, spíše zanedbat svůj záhumenek či péči o svůj domek, dokonce spíše neuvařit oběd — než nejit na směnu. Přesněji řečeno: snížil se tu podíl „odcizení“ práce; mimo pracovní povinnosti (tj. povinnosti mimo hlavní zaměstnání) člověk vykonává mnohem více pro sebe, byť zdaleka ještě ne v té společenské rovině, jak o ní hovořil Marx.

Přesto všechno však jsme od volných sobot očekávali vcelku pestřejší a bohatší paletu aktivit, než jakou nám odhalilo naše šetření. Schéma „kuchyně—televizor“ nebo „práce na domku, poli, záhumenku—televizor“, které platí pro naprostou většinu dotazovaných žen a mužů, je v zásadě jednotvárné, nenápadité, doslova i obrazně přízemní. Je jisté dáno objektivní nutností; záhony se musejí okopat, domek se musí omítnout, prádlo se musí vyprat.

Je to ovšem paradoxní. Všechny tyto práce se přece musely udělat i dříve, před zavedením volných sobot, to znamená v průběhu týdne. Proč se tedy vytvořil tento „nával“ na sobotu?

Nepředpokládáme, že by povinnostmi zavalená volná sobota nějakým podstatným způsobem „vylepšila“ svátečnost neděle proti stavu před zavedením volných sobot. Nepředpokládáme rovněž, že by povinností mimo hlavní zaměstnání po zavedení volných sobot přibylo (ačkoli to nevylučujeme; bylo by zajímavé např. srovnat počet „fušek“ v době před zavedením volných sobot a nyní). Nesdílíme však ani dosti rozšířený názor, že totiž zintenzívnění práce v hlavním zaměstnání v průběhu pěti zbylých pracovních dnů nedovoluje už zároveň plnit běžné domácí povinnosti, které se tak v nashromážděném množství přesunují na sobotu. („V týdnu se udělá doma méně práce,“ řekl nám ve své připomínce padesátiletý dělník z Letovic; „... protože člověk je moc unavený,“ dodala stejně stará dělnice z Benešova).

Domníváme se, že je tomu v zásadě jinak. Volná sobota — podle našeho názoru — se stala jakousi novou časovou rezervou, na níž je možné v průběhu týdne spoléhat; jakousi přechodnou úschovnou povinností, které jsme měli udělat dnes. Jinak řečeno — utržený závěs či rozbité okno se dříve dávaly do pořádku v pracovní dny, dnes počkají na sobotu; na sobotu počká i nezkyplený záhon i polámaný motocykl, v sobotu se lépe pere i žehlí.

Volná sobota u většiny respondentů nesplynula se stejně volnou nedělí ve dvoudenní celek; naopak — uvolnila rytmus práce a povinností zbylých

pěti pracovních dnů. Volná sobota se nestala sama o sobě svátkem, pomohla však o něco „zesvátečnit“ celý pracovní týden.

Zjištění ze závěrečné zprávy výzkumu „Volný čas Ostrava“⁵ nám tuto domněnku potvrzuje. Tento výzkum totiž proběhl v době, kdy se střídaly volné soboty se sobotami pracovními. Ukázalo se, že v týdnech s pracovní sobotou zabrala u jednoho průměrného respondenta v pondělí až čtvrtek péče o domácnost 1,5 hod., v týdnech s volnou sobotou 1,4 hod. V pracovní soboty si pak vyžádala péče o domácnost 1,7 hod., ve volné soboty však 3,5 hod. Přitom v neděli, bez ohledu na to, zda jí předcházela volná či pracovní sobota, se čas, věnovaný péči o domácnost, nezměnil: v obou případech činil 2,1 hod.

Volná sobota se tedy rozdrobila, obětovala se, byla fakticky rozbita a po menších částech „vsunuta“ do předcházejících pracovních dnů. Naskytá se otázka, zda takovýto způsob jejího využití je nejlepší — tj. zda skutečně člověku nejlépe prospívá; zda bohatství, které představuje jeden volný den v týdnu navíc, nebylo promrháno.

Je dnes už všeobecně známo, že dovolená, vybíraná několikrát do roka po 2–3 dnech, dává daleko menší efekt, než dovolená, vybíraná najednou, vcelku; stejně tak není pravděpodobně důvod si myslet, že volná sobota, „vybíraná“ pětkrát za týden po jedné, půldruhé hodině, by dala větší efekt než volná sobota, „vybíraná“ vcelku. A nejde přitom jen — znovu opakujeme — o prostou regeneraci pracovní síly; skutečně by mohlo jít o něco navíc.

Hovořili jsme také o „rodinném“ charakteru volných sobot; pokládáme toto zjištění rovněž za významné. Rozdíl mezi individuálním rázem nejoblíbenějších činností, které naši respondenti dělají ve volném čase, a jejich sobotními „rodinnými“ aktivitami je vskutku výrazný.

Všední den rodinu rozmetá na jednotlivá pracoviště, děti do škol; tato individuálnost všedního dne pokračuje i po skončení pracovní doby schůzemi, kroužky, sportovními tréninky, drobnými mimorodinnými kontakty, i pěstováním čistě osobních zálib. Opět v závěrečné zprávě výzkumu „Volný čas Ostrava“⁶ nacházíme např. zjištění, že tzv. manuální aktivity, tj. ženské ruční práce (jako koniček), kutilství, rádicamatérství, modelářství, kopírování a vyvolávání fotografií a filmů, se provádějí ve všední dny cca o čtvrtinu častěji než v sobotu a v neděli.

Volná sobota (stejně jako neděle) je od rána rodinná, už společným vstáváním. A jestliže žena pak odchází do kuchyně, tu muž se věnuje údržbě domku, bytu, spotřebičů, práci na záhůnku či opravě vlastního dopravního prostředku; je v zásadě rovněž doma (není-li ovšem ve svém hlavním zaměstnání či za „fuškou“). V sobotu dopoledne jsem např. nenašel mezi našimi respondenty ani jedinou tak výrazně „mužskou“ aktivitu, jako je hra karet či návštěva hostince.

Rodinný charakter má konečně i sledování televize, jak jsme již řekli, i pěstování neformálních společenských styků. A nejenom to: Rodiny v so-

⁵ Závěrečná zpráva výzkumu „Volný čas Ostrava“, Sociologický ústav ČSAV Praha 1970, díl II (29), str. 171.

⁶ Závěrečná zpráva výzkumu „Volný čas Ostrava“, Sociologický ústav ČSAV Praha 1970, díl II. (29), str. 101.

botu nejenom „drží pohromadě“, nýbrž zároveň i cítí potřebu, aby tomu tak bylo.

Volná sobota se tak pravděpodobnost stává faktorem, který může významně posílit rodinné svazky. To ji naopak s nedělí sblízuje.

V jakýchkoli dalších zobecňujících úvahách nám brání hned několik okolností. Je to v prvé řadě omezenost našeho výzkumu, jeho zaměření na praktické otázky objednavatele i poměrně krátká časová lhůta, v níž byl vykonán; jistě daleko více by nám mohla naznačit případná sekundární analýza zjištěných faktů.

Je to dále pionýrský charakter výzkumu, jak jsme o něm hovořili; přímé srovnání s relevantními výzkumy by mohlo být dalším zdrojem mnoha podnětných pohledů na problematiku. Máme zde na mysli i srovnání s výzkumy zahraničními, k němuž jsme se bohužel zatím nedostali.⁷

A konečně třetí brzdou (ovšem zároveň motorem pro další bádání) je skutečnost nejvážnější. Volné soboty jsou přece jen příliš novým faktorem v naší společnosti, abychom si na ně již zvykli, aby se náš vztah k nim mohl podstatěji zafixovat. Výzkum, z něhož jsme v této stati přinesli několik informací, nebyl skutečně ničím víc než první, velmi omezenou a nedokonalou sondou v tomto převratném sociálním dění.

R é s u m é

The research which is the subject of our report was carried out in five communities of one south-moravian district in the first half of 1970 and represents, practically, the first orientative probe of how the free Saturdays are made use of in Czechoslovakia. For the majority of the inquired, the free Saturday has turned out to be characteristic, in the first place, by working activities in connection with the household, the maintenance of one's houses or flats, with attending the animal pets or domestic animals, one's small field or garden. Consequently, the free Saturday has not formed one „relax“ unit together with the subsequent Sunday; it serves rather to soften the burden of work during the remaining five days. Somewhat more frequent exception to this rule have been found only among the inhabitants of the largest of the investigated communities (a district town with about 11 thousand inhabitants) and among the respondents up to 25 years of age.

Of the free time activities only informal social intercourse (visits of relatives, friends, etc.), open air excursions, or gardening as a hobby were relatively more frequent on the free Saturdays.

Fig. 1. Represents the comparison of the activities on Saturday morning (first column) and Sunday morning (second column).

Fig. 2. Is the comparison of activities performed on Saturday and Sunday afternoon. The columns in both diagrams represent the following activities: 1 – current house-keeping, 2 – maintenance of one's house or flat etc., 3 – work in one's small private field, garden etc., 4 – the construction of a house, a garage, a weekend-house, 5 – informal social intercourse, 6 – open air walks etc., 7 – sport and looking on sporting events.

Fig. 3. Shows which groups of respondents have answered more or less often that they relax more on Saturdays than on Sundays. The first column represents the portion of such answers from the total (12 0/0); further there are subsets of men and women of Blansko (the largest investigated place), of the inhabitants of Benešov (the smallest investigated place), parents of 3 and more children, childless respondents, respondents with the lowest general education, university graduates, manual workers, skilled experts with high qualification etc.

⁷ V době zpracování této stati např. navazujeme kontakty s polskými sociology, jmenovitě s Instytutem Naukowym Kultury Fizycznej ve Varšavě, který prováděl výzkum využití volných sobot mezi obyvateli Krakova.